

ÇANKIRI'DAN BİRKAÇ FİGÜRLÜ PLASTİK BEZEME

Ahmet Ali BAYHAN*
Fikri SALMAN**
Adem ÇELİK***

ÖZET

Çankırı, adını Antikçağ'da kurulan ve şehrin çekirdeğini teşkil eden 'Gangra' Kalesi'nden almaktadır. Hitit, Paflagonlar, Pontus Krallığı, Roma ve Bizans hâkimiyetinin ardından 1071'deki Malazgirt Savaşı sonrasında Türk egemenliğine giren Çankırı'da, Selçuklu, Çandaroğulları ve Osmanlı dönemine ait çok sayıda tarihi değere sahip çok sayıda eser mevcuttur. Bu makalede Çankırı Şifahanesi, Çankırı Müzesi ve Bayramören'deki Balıklı Pınar (Osman Ağa Çeşmesi)'daki figürlü süslemelerin Anadolu Türk sanatındaki yeri ve önemleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

SOME FIGURED PLASTIC DECORATIONS FROM ÇANKIRI ABSTRACT

Çankırı takes its name from 'Gangra' castle which constitutes the core of the city founded in the antique age. In Çankırı which has been reigned by Hittites, Paflagon, Pontus Kingdom, Roman Empire and Byzantium and which was taken by Turks in 1071 after Malazgirt Battle there exist many valuable historical works from the times of Seljuk, Çandaroğulları and Ottoman Empire. This study aims at handling the figurative decorations in Çankırı Şifahane (hospital), Çankırı Museum, Balıklı Pınar in Bayramören (Osmanağa Fountain) and their palace and importance in Anatolian Turkish Art.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, figürlü plastik, taş süsleme, mimari süsleme
Key Words: Çankırı, figured plastic, stone decoration, architectural decoration

*Prof. Dr.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 25240-ERZURUM,
e-mail: bayhanahmetali@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü-ERZURUM,
e-posta: fikrisalman@gmail.com

*** Yrd. Doç. Dr.; Mustafa Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, Antakya/HATAY,
e-posta: ademcelik51@hotmail.com

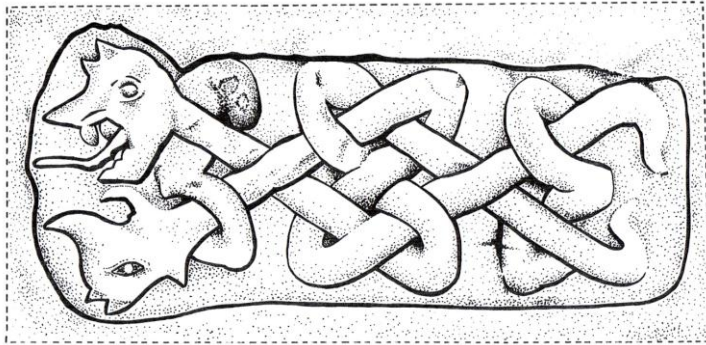
Giriş

İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünün kuzey kesiminde, Köroğlu dağlarının güneye doğru alçaldığı ve Kızılırmak'a dökülen Acıçay ile Tatlıçay'ın birleştiği yerin yakınında, denizden 730 m. yükseklikte yer alan Çankırı, adını Antikçağ'da kurulan ve şehrin çekirdeğini teşkil eden 'Gangra' (Arap kaynaklarında Hancere, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Kengiri ya da Kângiri) Kalesi'nden almaktadır. Hitit, Paflagonlar, Pontus Krallığı, Roma ve Bizans

hâkimiyetinin ardından 1071'deki Malazgirt Savaşı sonrasında Türk egemenliğine giren Çankırı'da, Selçuklu, Çandaroğulları ve Osmanlı dönemine ait çok sayıda tarihi değere sahip eser bulunmaktadır.¹ Bu eserlerin üzerinde önemli ve oldukça dikkate değer bazı figürlü plastik bezemelere rastlanmaktadır.

A-Çankırı Şifahanesi'ndeki Figürlü Bezemeler:

Çankırı şehrinin batısındaki Yenimahalle'de, Taşmescit Caddesi'nde bulunan şifahane, Arapça kitabesine göre, Anadolu Selçuklu sultanlarından Alaaddin Keykubat zamanında 633 H. / 1235 M. tarihinde Selçuklu ümerasından Atabey Cemaleddin Ferruh tarafından yaptırılmıştır.² Yapı günümüzde büyük oranda harap vaziyettedir. Bugün Taş Mescit olarak anılan binanın içerisinde şifahanenin banisi gömülüdür. Eski resimlerden anlaşıldığı kadarıyla Taş Mescit'in arka tarafında, bir avlu etrafına sıralanan ve muhtemelen şifahanenin bir bölümünü işgal eden bu yapıya, kuzeybatı köşeden üzeri ahşap saçaklı bir kapıdan ulaşıyordu. Bunun karşısında on üç odalı ve iki katlı Şeyh Odası yer almaktaydı. İçte de sekizgen planlı bir semahanenin var olduğunu kaynaklar aktarmaktadır.³

Çizim 1- Çankırı Şifahanesi'nin Giriş Kapısı'nda Bulunduğu Tespit Edilen Ejder Figürü (F. Salman)

Foto. 1- Çankırı Şifahanesi'nin Giriş Kapı Lentosundaki Ejder Figürünün Mevcut Durumu

Şifahane'ye ait iki figürlü plastik bezeme söz konusudur. Bu iki bezemeden birincisi, günümüzde mevcut olmayan ve yerine imitasyonu yerleştirilmiş olan 1.00 x 0.25 m. ölçülerinde mermer levha üzerine işlenmiş dörder boğumla birbirine bağlanan bir çift ejder

¹ A. Kemal Hacı Şeyhoğlu, Çankırı Tarihi, [Çankırı] 1930; Y. Yücel, XIII.-XV. Yüzyıllar Kuzeybatı Anadolu Tarihi Çoban-oğulları Çandaroğulları Beylikleri, Ankara, 1980, s. 33, 34, 79, 88; H. Derscham, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü (Terc. Y. Önen), Ankara, 1987, s. 264; İ. Şahin, "Çankırı" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul, 1993, s. 216-218; B. Ayhan, Çankırı – Tarih – Kültür – Turizm, İstanbul, 2008, s. 17-116; A. Kankal, XVI. Yüzyılda Çankırı, Çankırı, 2009.

² S. Ünver, Selçuk Tababeti, İstanbul, 1940, s. 70; a.mlf., "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerinin Bir Kısımına Dair" Vakıflar Dergisi, S. I, Ankara, 1942, s. 22; a.mlf., "Anadolu Selçuklularında Sağlık Hizmetleri" Malazgirt Armağanı, İstanbul, 1972, s. 19; A. Gökoğlu, Paphlagonia, Kastamonu, 1952, s. 338; Y. Önge, "Çankırı Darüşşifası" Vakıflar Dergisi, S. V, Ankara, 1962, s. 251; Ş. Yetkin, "The Seljuk Shifahanes in Anatolia" Cultura Turcica, Vol. I, Ankara, 1964, s. 143; G. Öney, "Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri" Belleten, XXXIII, Ankara, 1969, s. 143; K. İ. Gürkan, "Selçuklu Hastaneleri" Malazgirt Armağanı, İstanbul, 1972, s. 44; M. Sözen, Anadolu Medreseleri, II, İstanbul, 1972, s. 120; H. Gündoğdu, Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik (İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1979, s. 205.

³ Önge, a.g.m., s. 252; Gündoğdu, a.g.t., s. 205.

kabartmasıdır.⁴ Gövde, sol yanda birbirine karşılıklı bakan iki başla son bulmaktadır. Açık ağızlarında (alttakinde döküldüğü için belirlenememekle birlikte) sivri dişleri ile dışarı fırlamış dili bulunan ejder figürlerinin başında, badem şekilli gözler ile sivri kulaklar dikkat çekmektedir. Gövde kuyruk kısmında da birden bire inceleyerek nihayetlenmektedir (Çizim 1, Foto. 1).

Şifahane'den Çankırı Hastanesi'ne nakledilen, günümüzde de restore edilerek Çankırı Müzesi'nde sergilenmekte olan ikinci figürlü bezeme ise, bir havuza sarılmış vaziyetteki yılan figüründen ibarettir. Bu bezeme, kare bir kaide üzerinde oturan ve düz şekilde son bulan yüksekçe bir boyundan oluşan çan şeklindeki havuzun etrafına dolanan yılan figüründen meydana gelmektedir. Kaide kısmından ince bir kuyrukla başlayan yılan figürü, havuzun gövdesine üç kere dolandıktan sonra üst kısımda kalın bir başla son bulmaktadır⁵ (Çizim 2, Foto. 2).

Çizim 2- Çankırı Şifahanesi'nde Bulunan Yılan Figürünün Çizimi (F. Salman)

Foto. 2- Çankırı Şifahanesi'ne Ait Yılanlı Fiskiye'nin Görünüşü (Çankırı Müzesi)

B-Çankırı Müzesi'ndeki Figürlü Taş Eser:

Çankırı Müzesi'nin bahçesinde sergilenen 039-77611 envanter numaralı hayvan tasvirli taş eser, siyah renkli taştan yapılmıştır. Yüksekliği 0,62 m., boyu ve eni ise 0,70-0,74 m. ölçülerindeki taşın üzeri dairevi şekilde oyulmuştur. Bu yapısıyla, envanter kaydında nereden ve ne zaman getirildiği belirtilmeyen taş eserin suyla ilgili bir yapıya ait ya da şıra çıkarma işinde kullanılan bir mimari parça olabileceği düşünülmektedir. Çünkü içi oyulmuş ve üzeri açık bırakılmış bu taş parçası, bir su ya da sıvı haznesi olmalıdır. Bugün müze envanter numarasının yazıldığı arka kısmı, ilgili olduğu yapıya ya da o binadaki duvara bitişirildiğinden süslemesiz ve yalın bir görüntü sergilemektedir. Diğer üç yüzey ise süslemelidir. Bunlardan ana cephe, basık kemerli bir tepeliği bulunan bir kitabeliğe sahiptir (Foto. 3). Oldukça tahrip olmuş durumdaki kitabeden okunabilen kısımlar şunlardır:

⁴ Yetkin, a.g.m., s. 175.

⁵ Gündoğdu, a.g.t., s. 206.

سليمانزاده
خون اغاين
حاجي حسين سنة
عشرين ستمائة

Süleymânzâde
Hûn Ağa bin
Hâcî Hüseyin sene
‘İşrîn sittemie
Süleymanzade Hacı Hüseyin oğlu Hûn Ağa, altı yüz yirmi (1223 M.) senesinde
(yaptırmıştır).

Foto. 3- Çankırı Müzesi'nin Bahçesinde
Sergilenen Mimari Parçanın Ana Yüzü

Foto. 4- Çankırı Müzesi'nin Bahçesinde
Sergilenen Mimari Parçanın Sağ Yan Yüzü

Kitabenin alt kısmında, yuvarlak şekilli bir lüle deliği bulunmaktadır. Bu cephenin sağ tarafında, sağ yan cepheyle bağlantılı bir figüre (muhtemelen bir tavşan) yer verilmiştir. Beraberce değerlendirecek olursak, sağ yan cephede bir tazı ile onun avladığı tavşan tasvir edilmiştir. Tavşan, arka ayakları üzerine çökmüş, ön ayaklarını öne doğru uzatmış bir pozisyonda, profilden verilmiştir. Baş, kulak, ayaklar ve kuyruğuyla birlikte gövdenin uzuvları genel hatlarıyla yansıtılmaya çalışılmıştır. Kuyruk yukarıya doğru kıvrılmıştır. Taşın sağ yan yüzünü süsleyen tazı, baş ve ayağıyla avını yakalar pozisyonda tasvir edilmiştir. Başıyla ve ayağıyla avına bir yakınlık hissi vermektedir. Tazı, sağdan sola yürür vaziyette, sol ayağı ile avını kontrol ederken, sağ ayağı ön ve arka ayakları arasına geriye doğru kıvrılarak oradaki boşluğu doldurmuştur. Boynunda bir tasma asılıdır, tasmanın da boyun altında, yani orta kısmında iri bir şey asılıdır. Arkaya yatık kulakları, yuvarlak gözleri, açık ağzı ve burnu ile vücuduna nazaran oldukça mutedil görümlü başı, daha aşağıda bulunan avına doğru eğilmiş durumdadır. Uzun kuyruk, üst kısımda yukarıya ve içeriye doğru kıvrılarak bir daire motifi oluşturarak tasvirin arka tarafındaki boşluğu doldurmaktadır (Çizim 3, Foto. 4).

*Çizim 3- Çankırı Müzesi'nin Bahçesinde
Sergilenen Mimari Parçanın Sağ Yan Yüzü
(F. Salman)*

*Çizim 4- Çankırı Müzesi'nin Bahçesinde
Sergilenen Mimari Parçanın Sol Yan Yüzü
(F. Salman)*

Taş parçasının üçüncü yüzünde de, bir ana köpek (tazı) ve yavru (enik), çökmüş vaziyette yüksek kabartma tekniğinde işlenmiştir. Anaç köpek alttadır. Ağız, burun, yuvarlak gözler ve yapışık kulaklarıyla baş kısmı, gövde ile ölçülü biçimdedir. Karın kısmı tazının vücut yapısına uygundur. Boynunda yine tasma asılmıştır. Ön ayaklar, başın altındaki boşluğa doğru uzatılırken, arka ayaklar karın altındaki boşluğu doldurmaktadır. Kuyruk da üstte, bel çukuruna doğru uzatılmıştır. Kuyruğun üzerine doğru çökertilmiş olan enik, tasmatsız ve ana köpek ile aynı biçimde ve mutedil ölçülerle tasvir edilmiştir (Çizim 4, Foto. 5).

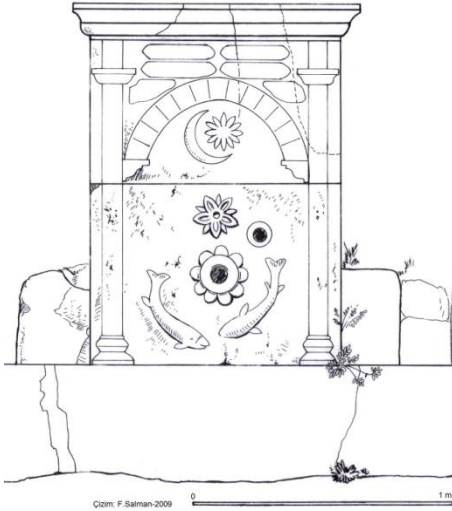

Foto. 5- Çankırı Müzesi'nde Sergilenen Mimari Parçanın Sol Yan Yüzü

Üçüncü yüzdeki ana köpek (tazı) ile yavrusunun beraberce tasviri ile doğada her gün çeşitli ortamlarda şahit olduğumuz bir ana ile yavrusunun karşılıklı ortaya koydukları sevgi tezahürünün bir örneği, Anadolu Selçuklu çağına ait bir mimari taş parçası üzerine yüksek kabartma tekniğinde işlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır.

C-Balıklı Pınar:

Bayramören'e bağlı Yurtpınar Köyü'nün sınırları içerisindeki Kemer Mahallesi'nde bulunan Balıklı Pınar (Osman Ağa Çeşmesi), dikdörtgen bir kütle halinde yerleştirilmiş tek yüzlü müstakil çeşmeler tipindedir. Üzerindeki kitabeye göre, Osman Ağa tarafından 1261 / 1845 yılında yapımına başlanan ve 1267 / 1851 senesinde Haziran ayının başlarında inşaatı tamamlanan çeşme, bugün iki parçaya bölünmüş durumdadır. Çeşme; 1,82 m. yüksekliğinde ve 1,00 m. genişliğinde güneye nazır biçimde düzenlenmiş bir ana cepheye sahiptir. İki yandan ince birer plasterle hareketlendirilmiş ve yuvarlak kemerle belirlenmiş çeşmenin ön yüzünde, en altta karşılıklı yerleştirilmiş iki balık figürü işlenmiştir. Çiçek deseni ile çerçevelenmiş lüenin iki yanına başları aşağı gelecek şekilde tasvir edilmiş balıkların baş ve gövde ile birlikte çifte göğüs ve karın, tekli kuyruk ve anal yüzgeçlerine sahip biçimde işlendikleri görülmektedir (Çizim 5, Foto. 6).

Çizim 5- Bayramören/Balıklı Pınar (Osman Ağa Çeşmesi)'daki Balık Figürleri (F.Salman).

Foto. 6- Bayramören/Balıklı Pınar (Osman Ağa Çeşmesi)'daki Balık Figürleri

Değerlendirme ve Sonuç

Çankırı'daki figürlü kabartmaların ilk örneği ejderdir. Türk sanatında yılan ile timsah cinsinden bir hayvanın birleşmesinden meydana geldiği kabul edilen ve 'evran' kökenli bir kelime olan ejder, Selçuklulardan önce Hunlar, Göktürkler, Oğuzlar, Gazneliler ve Karahanlılarda kozmik anlamda kullanılmıştır.⁶ Su, bolluk ve bereket, karanlık, hayat ağacı, güneş ve ay timsali, dört yönün ve boş okyanusun koruyucusu, zaman zaman hükümdarlık, iyilik ve kudret sembolü ya da eski Türk takviminde beşinci aya tekabül etmesi sebebiyle baharın temsilcisi veya burç işareti⁷ olarak karşımıza çıkan ejderler, Anadolu Türk

⁶ E. Esin, "Evren" Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I, Ankara, 1970, s. 161.

⁷ Esin, a.g.m., s. 161-165; G. İnal, "Susuz Han'daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri" Sanat Tarihi Yıllığı, IV, İstanbul, 1971, s. 154-156.

mimarisinde farklı şekillerde işlenmişlerdir.⁸ Karşılıklı bakışır şekilde ya da ortada bir gövde ile birbirine birleşen iki ucu ile de evreni ve gökyüzünün tâkını temsil eden ejderlerin dışında tek tek işlenen ejderler, çoğunlukla kendi gövdelerine düğümlüdürler ve çift başlara sahiptirler. Çankırı Şifahanesi'ndeki kabartma bu tipte tasvir edilmiştir. Buna benzer örnekler Diyarbakır Urfa Kapısı, Kayseri Çifte Medrese, Anamur Ak Cami, Susuz Hanı gibi yapılarda rastlanmaktadır. Bu figür günümüzde de tıp sembolü olarak kullanılmaktadır.⁹

Çankırı Şifahanesi'ne ait olan ikinci kabartma yılanıdır. Ejder figürleri ile aynı grupta değerlendirilebilecek olan yılan figürü de sembolik anlamda burada kullanılmış olmalıdır. Çünkü eski Türk takviminde yılan yılının kötü bir yıl olduğu, kıtlık, soğuk ve hastalığa işaret olarak sayıldığı bilinmektedir.¹⁰

Makalenin konusunu oluşturan üçüncü grup, Çankırı Müzesi'nin bahçesinde sergilenmekte olan ve üzerindeki kitabeye göre Anadolu Selçuklu çağına ait bir mimari taş parçasının üzerinde yer alan köpek ya da tazı figürleridir. Karın yapıları ve boyunlarındaki tasmaları ile burada tasvir edilen hayvanların kesinlikle bir av köpeği yani tazı olduklarını söyleyebiliriz. Türk sanatında köpek/tazı figürlerinin çeşitli bölgelerde ve farklı malzemeler üzerine işlendiği görülmektedir. Bunlardan en çarpıcı örneklerden birisi, Afganistan'daki Gazne kazılarında çıkarılan ve M. Schwarz-N. Y. Recentin koleksiyonundan taşınarak, bugün New York Metropolitan Museum of Art'da sergilenen ve XI. yüzyıla (Gazneliler devrine) tarihlendirilen alçı zemin üzerine, kabartma olarak yapılmış, üstü sarıya boyanarak şeffaf renkli sırla sırlanmış, iki ucu sivri altıgen pano üzerinde görülen tazı (av köpeği) tasviridir. Sağa doğru hızla koşmakta olan tazı, iki ön ayağı ileriye atılmış, arkadaki iki ayağı ile hamlesini sürdürmek ister pozisyonda işlenmiştir. Boynundaki tasmanın orta kısmında iri bir şey asılıdır. Açık ağzı, yuvarlak gözleri, arkaya yatık kulakları ve ölçülü vücudu ile profilden görülen tazının kuyruğu, diğer köşedeki boşluğu doldurur vaziyettedir.¹¹

Bir diğer tazı (av hayvanı) tasviri, Kafkasya'daki Kubaça şehrinde götürülmüş ve New York D. K. Kelekian Koleksiyonu'nda bulunan, XII. ve XIII. yüzyıllarda bölgeyi ellerinde bulunduran Büyük Selçuklular devrine ait bir mimari taş parçası üzerine işlenmiş av sahnesinde karşımıza çıkmaktadır. Simetrik olmayan bir düzende verilen av sahnesinin sol tarafında iki avcının arasında yer alan hayvan bir tazı tasviridir. Burada av köpeğinin koşar vaziyette, yani avı kovalarken alçak kabartma tekniğinde tasvir edildiği görülmektedir.¹²

Kayseri-Malatya yolunda, Kayseri'ye yaklaşık 50 km. mesafedeki Karatay Köyü'nde bulunan Karatay Hanı'nın (1240-41) beşik tonozla örtülü giriş eyvanında, türbenin girişinin üzerindeki küçük nişlerden soldan itibaren üçüncü niş içerisinde yer alan çökmüş vaziyette, ancak sıçrama pozisyonunda tasvir edilen figür muhtemelen bir köpek olmalıdır. Ön ayakları üzerine kapanmış, arka ayakları kalkık vaziyettedir. Kuyruğu da gövdenin üzerine doğru paralel biçimde uzatılmıştır. Gövdenin arkası, ön kısmına nazaran daha incelmış

⁸ 'Heraldik duruş' da denilen karşılıklı bakışır şekildeki ejderlere, Adana Ulu Camii, Emir Saltuk Türbesi, Ani Kalesi, Kayseri Sultan Hanı, Susuz Han, Karatay Hanı, Erzurum Çifte Minareli Medrese, Kırşehir Kesikköprü Hanı ile Obaköy Medresesi'nde rastlanmaktadır. Ortada bir gövde ile birbirine birleşen iki ucu ile de evreni ve gökyüzünün tâkını temsil eden ejderler daha çok mezar taşlarında kullanılmış kabartmalardandır. Ahlat mezar taşları bunların tipik uygulamalarını sergileyen örneklerdir. Gündoğdu, a.g.t., s. 466-467; B. Karamağaralı, Ahlat Mezar taşları, Ankara, 1992, s. 72-74.

⁹ Ünver, a.g.m., 1942, s. 23.

¹⁰ O. Turan, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi, İstanbul, 1941, s. 93; Gündoğdu, a.g.t., s. 468.

¹¹ N. Diyarbakirli, "Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru" Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, II, İstanbul, 1969, s. s. 177; Gündoğdu, a.g.t., s. 59.

¹² E. Diez-O. Aslanapa, Türk Sanatı, 1955, s. 209-210; Gündoğdu, a.g.t., s. 109.

durumdadır.¹³ Denizli/Akhan'ın portal çevresindeki bordür içerisinde yer alan 12 x 12 cm. boyutlarındaki kare alanlardan en alttan yedinci karedeki figür, kanatlı arslan ya da köpek şeklinde tanımlanmaktadır. İnce zayıf gövde tamamen çiçek ve yaprak desenleri içerisinde verilmiş olup, sağ ön ayağını öne, sol arka ayağını da geriye doğru açmıştır. Kuyruk da yukarıya doğru 'S' biçiminde kıvrılarak uç kısmı kalınlaştırılmıştır.¹⁴

Bu örneklerde karşımıza çıkan köpek ya da tazı figürleri daha çok av sahnesi içerisinde ya da av pozisyonunda işlenmiş av hayvanı olarak değerlendirilirken, Çankırı örneğindeki köpek/tazı tasvirleri hem av sahnesinde, avcı ve av hayvanı şeklinde, hem de ana tazı (av hayvanı) ve enik köpek şeklinde bir şefkat pozisyonunda verilmiştir. Çökmüş ve ayakta duran yürür vaziyette, av sahnesindeki pozisyonları, gövde ve ağız, burun, göz ve kulaklarıyla baş yapıları ve tasmalı boyunları bakımından Çankırı örnekleri, yukarıdaki örneklerden bazıları ile benzer özellikler sergilemektedir.

Sembolik olarak pek çok yerde rastlanılan balık figürleri, Çankırı'daki örnekte taş kabartma biçiminde ve simetrik olarak işlenmişlerdir. Türk sanatında eskiden beri suyla ilgili bir anlam yüklenmiş olması yanı sıra; bolluk, bereket ve cenneti ifade eden bir sembol olarak kabul gören¹⁵ balık figürleri, bu mahiyette Anadolu'daki bazı yapılarda çeşitli burç hayvanlarıyla birlikte tasvir edilmiştir. Anadolu Türk mimarisinde balık figürünün işlendiği en erken tarihli örnek, Artuklu devrine ait Cizre Köprüsü'dür¹⁶ (1164). Bu köprünün üzerindeki panolar, Anadolu Selçuklu döneminden Denizli / Çardak Hanı'nın¹⁷ (1230) hol payeleri (Foto: 4), Karamanoğulları devrinden Konya Meram (Hasbey) Hamamı'nın¹⁸ (1424) eski taç kapısı ve İlhanlılar zamanından Niğde Sungur Bey Camii'nin¹⁹ (1335) doğu taç kapısı ve Karamanoğulları zamanında yaptırılmış Alanya yakınlarındaki Obaköyü Medresesi'nin²⁰ (1373) giriş kapısındaki balık figürleri bu türden örneklerdir. Orijinalde Konya Kalesi'ne ait olan, fakat sonradan Konya / İnce Minareli Medrese Müzesi'ne nakledilen kale kitabesinin iki ucunda karşılıklı yerleştirilen balık figürleri, daha çok tarihlere ilişkin olarak değerlendirilmektedir.²¹ İkili grup halinde ve rozet çiçekleriyle birlikte tasvir olunan balık figürleri ise, burç ve gezegen sembolü olarak görülmektedir. Bu anlamda İlhanlı devri eserlerinden Sivrihisar Gazi Alemşah Türbesi'nin (1327-28) taç kapısı²² ile Anadolu Selçuklularının en anıtsal kervansarayı olan Aksaray Sultan Hanı'nın (1229) kapalı kısım taç

¹³ S. Ögel, Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, Ankara, 1966, s. 40; Gündoğdu, a.g.t., s. 215.

¹⁴ G. Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü" Anatolia, XIII, Ankara, 1971, s. 30; Gündoğdu, a.g.t., s. 230; A. A. Bayhan, "Ak Han (Goncalı Hanı)" Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları (Ed. Hakkı Acun), Ankara, 2007, s. 291-292.

¹⁵ Gündoğdu, a.g.t., s. 472.

¹⁶ G. Öney, "Anadolu Selçuk Sanatında Balık Figürü", Sanat Tarihi Yıllığı, II, İstanbul, 1968, s. 152; Gündoğdu, a.g.t., s. 110-112.

¹⁷ Öney, a.g.m., 1968, s. 142; Gündoğdu, a.g.t., s. 197-199, 413; O. Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul, 1984, s. 177; K. Pektaş, "Çardak Han", Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları (Ed.: H. Acun), Ankara, 2007, s. 170-171.

¹⁸ E. Diez – O. Aslanapa – M. M. Koman, Karaman Devri Sanatı, İstanbul, 1950, s. 146-147; Y. Önge, "Konya'nın Meram Mesiresindeki Mimari Bir Manzume", Vakıflar Dergisi, S. X, Ankara, 1973, s. 370; Gündoğdu, a.g.t., s. 355-356, 437.

¹⁹ Gündoğdu, a.g.t., s. 345-348, 435; M. Özkarcı, Niğde'de Türk Mimarisi, Ankara, 2001, s. 59.

²⁰ Öney, a.g.m., 1968, s. 151; A. Kuran, "Karamanlı Medreseleri", Vakıflar Dergisi, S. VIII, Ankara, 1969, s. 215; M. Sözen, Anadolu Medreseleri, I, İstanbul, 1970, s. 135; H. Gündoğdu, "Niksar'da Pek Bilinmeyen Bir Çeşme ve Üzerindeki Kabartmalar", Kaynaklar, S. 2 (Kış), İstanbul, 1984, s. 45.

²¹ Gündoğdu, a.g.t., s. 266, 423.

²² Öney, a.g.m., 1968, s. 146; Gündoğdu, a.g.t., s. 343-344, 435.

kapısındaki²³ balık figürleri, Bayramören Balıklı Pınar'daki balık figürleri ile yakın benzerlik sergilemektedir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yer alan bu örnekler ilaveten Tokat'ın Niksar İlçesi'nde, Hükümet Binası'nın yakınlarında bulunan ve üzerindeki figürlü kabartmaları dolayısıyla XIII. yüzyıla tarihlendirilen²⁴ ancak genel yapısı itibarıyla Osmanlı Batılılaşma Dönemi'nden, yani XIX. yüzyıldan olabileceği düşünülen Çarşı (Hükümet Önü) Çeşmesi'nde, tavus kuşları, aslan ve selvi gibi kabartmaların altında, ikişer tanesi daha küçük boyutta, birer tanesi de daha büyük ölçüde karşılıklı olarak ele alınmış, üçerden toplam altı adet balık figürüne rastlanmaktadır²⁵ (Foto: 5). Başları aşağıya sarkmış vaziyette İstanbul Haydar Paşa Gar Binası'nın (1906-1908) güneydoğu cephesinde karşımıza çıkan balık figürleri de, Bayramören / Balıklı Pınar'daki figürlere benzer formlarıyla oldukça ilgi çekici örneklerdir.²⁶

Sonuç olarak Çankırı Darüşşifası'ndaki ejder ve yılan figürleri ile Çankırı Müzesi'nde sergilenen mimari taş parçası üzerinde yer alan köpek/tazı ve tavşan tasvirleri Anadolu Selçuklu çağından, Bayramören'e bağlı Yurtpınar Köyü'nün sınırları içerisindeki Kemer Mahallesi'nde bulunan Balıklı Pınar (Osman Ağa Çeşmesi)'daki balık figürleri ise Osmanlı döneminden önemli taş plastik örnekler olarak Anadolu Türk mimarlığında dikkat çekmektedirler.

²³ Öney, a.g.m., 1968, s. 143; Gündoğdu, a.g.t., s. 193-195, 412; S. Ögel, Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, Ankara, 1987, s. 16-21; A. Durukan, "Aksaray Sultan Hanı", Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları (Ed.: H. Acun), Ankara, 2007, s. 141-159.

²⁴ Gündoğdu, a.g.m., 1984, s. 41-48.

²⁵ H. Gündoğdu – A. A. Bayhan – A. M. Aktemur – İ. U. Kucaracı – A. Çelik – B. Güneş, Tarihi Yaşatan İl Tokat, Ankara, 2006, s. 474.

²⁶ M. Yavuz, 19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Alman Mimarların Yaptıkları Mimari Eserler (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2001, s. 118.

KAYNAKLAR:

- Aslanapa, O.; **Türk Sanatı**, İstanbul, 1984.
- Ayhan, B.; **Çankırı – Tarih – Kültür – Turizm**, İstanbul, 2008.
- Bayhan, A. A.; “Ak Han (Goncalı Hanı)” **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları** (Ed. Hakkı Acun), Ankara, 2007, s. 291-292.
- Derschwan, H.; **İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü** (Terc. Y. Önen), Ankara, 1987.
- Diez, E. – Aslanapa, O. – Koman, M. M.; **Karaman Devri Sanatı**, İstanbul, 1950.
- Diez, E.-Aslanapa, O.; **Türk Sanatı**, 1955.
- Diyanet İşleri Başkanlığı; “Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru” **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri-II**, İstanbul, 1969, s. s. 177.
- Durukan, A.; “Aksaray Sultan Hanı”, **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları** (Ed.: H. Acun), Ankara, 2007, s. 141-159.
- Esin, E.; “Evren” **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, I, Ankara, 1970, s. 161.
- Gökoğlu, A.; **Paphlagonia, Kastamonu**, 1952.
- Gündoğdu, H.; **Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik** (İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1979.
- Gündoğdu, H.; “Niksar’da Pek Bilinmeyen Bir Çeşme ve Üzerindeki Kabartmalar”, **Kaynaklar**, S. 2 (Kış), İstanbul, 1984, s. 45.
- Gündoğdu, H.–Bayhan, A. A. – Aktemur, A. M. – Kukaracı, İ. U. – Çelik, A. – Güneş, B.; **Tarihi Yaşatan İl Tokat**, Ankara, 2006.
- Gürkan, K. İ.; “Selçuklu Hastaneleri” **Malazgirt Armağanı**, İstanbul, 1972, s. 44.
- İnal, G.; “Susuz Han’daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri” **Sanat Tarihi Yıllığı**, IV, İstanbul, 1971, s. 154-156.
- Kankal, A.; **XVI. Yüzyılda Çankırı**, Çankırı, 2009.
- Karamağaralı, B.; **Ahlat Mezartaşları**, Ankara, 1992.
- Kuran, A.; “Karamanlı Medreseleri”, **Vakıflar Dergisi**, S. VIII, Ankara, 1969, s. 215.
- Ögel, S.; **Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı**, Ankara, 1966.
- Ögel, S.; **Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı**, Ankara, 1987.
- Öney, G.; “Anadolu Selçuk Sanatında Balık Figürü”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, II, İstanbul, 1968, s. 152.
- Öney, G.; “Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri” **Belleten**, XXXIII, Ankara, 1969, s. 143.
- Öney, G.; “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü” **Anatolia**, XIII, Ankara, 1971.
- Önge, Y.; “Çankırı Darüşşifası” **Vakıflar Dergisi**, S. V, Ankara, 1962, s. 251.
- Önge, Y.; “Konya’nın Meram Mesiresindeki Mimari Bir Manzume”, **Vakıflar Dergisi**, S. X, Ankara, 1973, s. 370.
- Özkarıcı, M.; **Niğde’de Türk Mimarisi**, Ankara, 2001.
- Pektaş, K.; “Çardak Han”, **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları** (Ed.: H. Acun), Ankara, 2007, s. 170-171.
- Sözen, M.; **Anadolu Medreseleri-I**, İstanbul, 1970.
- Sözen, M.; **Anadolu Medreseleri-II**, İstanbul, 1972.
- Şahin, İ.; “Çankırı” Maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, 1993, s. 216-218.

- Şeyhoğlu, A. K. H.; **Çankırı Tarihi**, [Çankırı] 1930.
- Turan, O.; **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul, 1941.
- Ünver, S.; “Anadolu Selçuklularında Sağlık Hizmetleri” **Malazgirt Armağanı**, İstanbul, 1972, s. 19.
- Ünver, S.; “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerinin Bir Kısmina Dair” **Vakıflar Dergisi**, S. I, Ankara, 1942, s. 22.
- Ünver, S.; **Selçuk Tababeti**, İstanbul, 1940.
- Yavuz, M.; **19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında İstanbul’da Alman Mimarların Yaptıkları Mimari Eserler** (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2001.
- Yetkin, Ş.; “The Seljuk Shifa-Hanes in Anatolia” **Cultura Turcica**, Vol. I, Ankara, 1964, s. 143.

